

Udmurdid ja venelased

Rahvustevahelised suhted kuni Teise maailmasõjani

EVA TOULOUZE

Ajaloo jooksul on udmurdid olnud pidevalt kontaktides teiste rahvustega, kellest mõnega on sidemed olnud eriti tihedad. Käsitlen udmurtide ja venelaste suhteid XV sajandist XX sajandi keskpaigani.

Minu eesmärk on vaadelda, kuidas on udmurdi kogukondade ja venelaste suhted kujunenud ja millised teravad või traagilised sündmused on neisse jälgi jätanud. Läbi ajaloo on venelased udmurtide suhtes käitunud peremeestena ja kriitilisematel hetkedel tekitanud hirmu, mis on visa kaduma, kuigi see on hakanud väga aeglaselt nooremate põlvkondade seas lahtuma. Alustan varasematest kontaktidest ja kesken-
dun eriti nõukogude aja lootustandvatele ja siis sügavat pettumust valmistanud episoodidele.

Udmurdid kahe suurvõimu vahel

Udmurdi rahvas on elanud aladel, kus on pidevalt asunud teisigi etnilisi gruppe. Tänapäevani on tajutav erinevus põhja- ja lõunaudmurtide keeles ning paljudes teistes kultuuri aspektides. Seda võib seletada nende erineva ajaloolise saatusega: põhja-udmurdid tundsid vene kultuuri kohalolekut palju varem, sest nende asualad olid Vjatkamaal, kus valitses kohalik vene oligarhia. Ajal, mil eri vene linnriigid omavahel sõdisid ja Moskva pürgis ida poole, püüdis Vjatkamaa XV sajandil laveerida aina tugevamaks saava vürstiriigi ja tugeva tatari riigi vahel. Sajandi alguses pidi Vjatka siiski Moskva tsaari võimu tunnustama (Griškina 1994: 28). Aastail 1459–1462 valitsesid linnas vojevoodid ja kubernerid, kuid linn ei tundunud vene vürstiriigile piisavalt truud ja distsiplineeritud liitlane (Makarov 1995: 90). 1489. aastal piirasid Vjatkat Moskva väed ja linn alistati lõplikult (Griškina 1994: 28–30; Lintrop 2003: 35–36). Seega on XV sajandi lõpust Vjatka ala udmurdid otseselt Moskva poliitilise võimu all. See pikaajaline side seletab ohtraid vene laene põhjaudmurtide keeles (Ivanova 1993: 27). Kuna vene ametnikud elatusid kohalikest maksudest, võis talupoegade olukord ainult hullemaks minna (Laran, Saussay 1975: 165) ning juba toona hakati aktiivselt võitlema paganluse vastu (Makarov 1995: 98) ja ristiisku levitama. Moskvast oli juba saanud paljurahvuseline riik, nii et impeeriumi alused olid paigas: enda kohta hakati kasutama väljendit „kolmas Rooma” (Forsyth 1992: 2).

Samal ajal jäid lõunapoolsed udmurdid Kaasani khaaniriigis tatari võimu alla, mis kestis veel umbes pool sajandit. Ka teine suurvõim oli impeeriumilaadne: peale osa udmurtide oli see allutanud teisigi rahvaid, nagu marid ja tšuvašid. Keeruka riigiteenijate kihiga tatari võim erines veidi vene omast: islam ei kaldunud usku levitama,

kuigi maksukoormus oli suur (Griškina 2004: 34–35). Lõunaudmurtide jäämine pikaks ajaks teise suurvõimu alla seletab sügavaid mõjusid nende keeles ja kultuuris.

1552. aastal vallutasid vene väed Kaasani, khaaniriik kukkus kokku ning kõik udmurdid sattusid vene võimu alla. Kuigi vene historiograafia kipub väitma, et venelased tungisid nendele aladele kohalike elanike toel, on alust selles kahelda. Tõenäolisem on, et kohalik elanikkond püüdis oma huviseid kaitsta, vahel toetades uut võimu, vahel jäädes truuks eelmistele peremeestele. Aado Lintrop (2003: 36–37) rõhutab vallutajate raevu ja julmust: kuidas nad vallutatud aladel tapsid ja hävitasid, põletasid ja purustasid. Võimalik, et nad ei oodanud vastupanu, millega nad kokku põrkasid (sellest annavad tunnistust pool sajandit kestnud nn tšeremissi sõjad) ja mis võis neis raevu tekitada.

Juba varem oli alanud eriti põhjaudmurtide asustatud aladele migratsioonivool, mis tõi sinna paremaid elutingimusi otsivaid venelasi, kes põgenesid nii tatari-mongoli sissetungi kui ka vene feodaalide ikke eest. Kaasani vallutamise kadus piir, mis seni säärasid uute maade otsimist takistas, ja migratsioon laienes uutele aladele.

Oleks oluline meenutada mõnda seika, et mitte langeda anakronismi lõksu. Toona polnud veel käes rahvuste aeg, kogukondi ei iseloomustanud veel rahvuslik eneseteadvus. Oli teisi kohakesksemaid identiteedi tunnuseid. Oleks ennatlik rääkida udmurtidest või maridest kui väljakujunenud rahvustest. Teiseks ei tasu otsida vene võimu poliitika sirget kindlat joont: väga palju sõltus valitsejast ja tema huvidest. Vallutatud aladel iseloomustas vene poliitikat pikka aega ebajärjekindlus: kord soositi kohalikke venelasi, kord kindlustati põliselanike õigusi.

Sundristiusustamine ja ümberasumine kui lahendus

Rahulolematus püsis vallutatud aladel kaua. Volga piirkonda iseloomustas pidev sõjalaadne olukord: tšeremissi sõdades (1552–1585) avaldasid kohalikud rahvad sissisõjaga sarnanevat vastupanu venelaste võimule. Teiseks tõendiks on pärast Kaasani vallutamist alanud väljaränd, mis kestis paar sajandit. Külade kaupa liikusid udmurdid ja teised sama piirkonna rahvad (mordvalased, marilased, tšuvašid) ida poole, venelaste hallatud aladelt välja Kaama jõe teisele kaldale, kus maa oli hõredalt asustatud, peaaegu tühi (Sadakov 1949: 13). Seda liikumist püüdsid vene võimud takistada, pannes välja vahiposte, mis pidasid kinni sadu inimesi (Griškina 1994: 107–109, 125–126). Tänapäeval meenutavad ümberasunute järeltulijad ainult üht selle liikumise ajendit, sunniviisilist ristiusustamist. Kindlasti oli migratsioonil mitu põhjust, sh maade ümberjagamine endise Kaasani riigi territooriumil.

On teada, et udmurdi asustus baškiiri maadel tekkis juba XVI sajandil: esimest korda on seda mainitud 1572. aastal (Safin jt 2019: 660). Hiljem, eriti XVIII sajandil oli järgmisi ümberasumise laineid, kui ristiusustamine muutus intensiivseks ja süstemaatiliseks (Sadikov 2001: 17). Toponüümide põhjal saab järeldada, et enamik migrante tuli lõunaudmurdi aladelt (Tšernõhh 2017: 16), kuid osa võis olla pärit põhja poolt (Nasibullin 1997: 12).

Vahetult pärast Kaasani vallutamist hakati hävitama mošeesid ja ehitama kirikuid, esimene peapiiskopkond rajati 1555. aastal (Bernštam 1990: 138). Ristiusustamine puudutas tol ajal eelkõige linnaelanikke ehk tatarlasi (Zahidullin 1997: 43) ja juhised soovitasid see läbi viia leebelt (Luppov 1999 [1899]: 71). Kiriku põhienergia ei läinud ristiusustamisele, vaid uusi alasid hõlvates kloostrite rajamisele (Kappeler 1982: 118): need löid tingimused ristiusu levitamiseks, kuigi olid esialgu mõeldud pigem venelaste religioossete vajaduste katmiseks (De Weese 1980: 115). Vjatka loodi eraldi piiskopkond hiljem, 1657. aastal (Luppov 1999 [1899]: 78–85). Riigi XVII sajandil langetatud otsused lihtsustasid ristiusustamist. Kristlastele anti privileege: 1628. aastal kaotasid mittekristlased õiguse pidada kristlastest orje, alates 1654. aastast ei tohtinud mittekristlased saada pärandust kristlastelt, isegi mitte lähisugulastelt, 1684. aastal vabastati kõik kristlastest pärisorjad (Luppov 1999 [1899]: 100).

Ristiusustamise tippaeg jäi XVIII sajandisse: sajandi alguses andis Peeter I mitu ukaasi eesmärgiga Vene impeeriumis paganlus välja juurida (Nolde 1953: 121). Volgamaadel said aktiivsed piiskopid ülesandeks „oma” paganad ristiusustada (Kappeler 1982: 270). Esialgu püüdis kirik uusi usklikke kaitsta ning poliitika põhines praänikutel: ristitud mehed vabastati maksudest ning sõjaväeteenistusest, neile kingiti raha, riideid, kingi ja ka riste või ikoone (Luppov 1999 [1899]: 107). Võimalus ristiusku pöördudes sõjaväekohustust vältida oli mõjus stiimul, samuti aina raske-
mad koormised, mis langesid mittekristlastele, kes pidid maksma lisaks maksudest vabastatud kristlaste osa. Mitmel pool protestisid udmurdid vahel vägivaldselt, peks-
tes preestreid või tappes vastristituid (Lintrop 2003: 41). Peamine ristiusustamise vahend oli äärmine vägivald (Brennan 1987: 128–129; Luppov 1999 [1899]: 162–163). 1740. aastal asutati Kaasani uute kristlaste kontor (vn *Казанская Новокрещенская контора*), mis mõne aasta pärast sai püsiva koosseisu: salga komandant kahe abili-
sega, kapral 24 reamehega ja neli kirjutajat (Luppov 1999 [1899]: 197).

See periood sööbis kõige rohkem ümberasuvate udmurtide mällu. Peamiselt vägivaldsete meetoditega saavutati muljet avaldav tulemus: 1795. aastal oli 98% Vjatka kubermangu udmurtidest ristiusustatud (Luppov 1999 [1899]: 188). Vägivald oli suunatud nii animistide kui ka moslemite vastu: hävitati 418 mošeed 536-st, kuid mõju moslemitele jäi tühiseks – ainult 3% Kaasani kubermangu tatarlastest pöördus ristiusku (Kappeler 1982: 277–278). Rohkem kui pool ligikaudu 400 000 animisti ristiusku pööramisest aastatel 1740–1764 pärineb aastatest 1743–1747, mis Brennani järgi olid „teist usku harrastavate inimeste jaoks hirmsamaid aastaid” (Brennan 1987: 128–129). Pavel Luppov rõhutab, et vägivalda ei rakendanud niivõrd misjonärid ise, kuivõrd tsiviilteenistujad ja sõjaväelased, kes pidid kindlustama kristlaste ümberasustamist ja nende „turvalisust”. Nende salgad kammisid läbi külasid ja sooritasid ise usku pööramist. Nõunik Boris Jartsov olevat üheksa kuu jooksul ise ristitud rohkem kui 10 000 inimest (Luppov 1999 [1899]: 148). Just selle aja jooksul põgenes palju inimesi külade kaupa itta (Sadakov 1949: 13).

Olukord rahunes alles siis, kui Katariina II alustas 1773. aastal usulise sallivuse poliitikat, eriti pärast seda, kui Jemeljan Pugatšovi ülestõus (1773–1775) tõmbas võimude tähelepanu Volga alale. Suur osa eelmise valitsuse meetmetest lõpetati. Uue poliitika tagajärjed olid tajutavamad moslemitele, kes said ehitada uusi mošeesid.

Vene võimule allutatud udmurdid

Kui jätta kõrvale XVI–XVIII sajandil mitmes laines Kaama-tagustele aladele põgenenud ja nii moslemi keskkonda sattunud udmurdid, siis ülejäänud pidid vene võimule alluma. Poliitiliselt ja administratiivselt olid nad Moskva territooriumil ning suuremalt jaolt õigeusku pööramise kaudu hõlmati neid vene maailma.

Udmurtide asualadel elas ka teisi rahvaid. Asustus polnud kuigi tihe, maa polnud rikaste peremeeste käes nagu läänepoolsetel vene aladel, vaid kiriku ja riigi halduses. Nendele maadele hakkasid vene põgenikest talupojad senisest intensiivsemalt ümber asuma (Riasanovsky 1998: 177). Kuigi alates XVI sajandi lõpust oli talupoegade põgenemine ebaseaduslik ning vene riik võitles selle vastu, ei peatanud see ümberasumist.

Raske on mõista, „millal kasutas valitsus talupoegi ära ja millal nad ise otsustasid” (Raef 1971: 21). Riik sai hästi aru, kuidas ümberasujad valitsejatele kasulikud võisid olla: laienesid kontaktalad, kus udmurdid venelastega kokku said (Griškina 1994: 43). Alguses udmurdi talupoja staatus ei muutunud: ta jäi ikka maksukohustuslaseks, aga tema olukord oli riigi talupojana soodsam kui eraomanikele või kirikule alluvatel talupoegadel (Kappeler 1982: 135).

Alates XVI sajandi lõpust hakati mittevanelastest Volga rahvaid diskrimineerima, et neid paremini kontrolli all hoida (Griškina 1994: 83). Näiteks alates 1633. aastast oli endise Kaasani riigi ala talupoegadel keelatud valmistada mitte ainult relvi, vaid ka muid metallist esemeid, nagu kirveid, vikateid, sirpe ja hobuseraudu (Kappeler 1982: 161). Alates 1648. aastast võis talupoegadelt aina rohkem maid ära võtta, enamasti kiriku või kloostrite ja isegi vene talupoegade kasuks (Kappeler 1982: 169, 178). Kuigi mittekristlastel oli keelatud pärida kristlastelt maid, võisid kristlased pärida mittekristlastelt. Igaks juhuks jäid kogukonnad eraldi: kontakte oli vähe, need olid esialgu konfliktid, segaasustus polnud veel tekkinud.

XVIII sajandi alguseks ühtlustas Peeter I talupoegade staatust: maksu maksti inimene eest ning talupoeg orjastati, temast sai nagu ese, keda müüakse või ostetakse, kingitakse või päritakse (Riasanovsky 1998: 206). Talupojad allutati 25-aastasele sõjaväeteenistusele (Nolde 1953: 109). 1712. aastal keelati talupoegadel alkoholi valmistamine (Kappeler 1982: 260).

Katariina II loodud komisjon Kaasani ala talupoegade olukorra uurimiseks sai sadu kohalikku administratsiooni kritiseerivaid kirju. See andis rahulolematusele hirmuäratava väljundi ning senat otsustas hoiduda selliseid võimalusi lubamast (Kappeler 1982: 300). Vene ja mittevene talupoegade vahel tekkisid huvide konfliktid: venelased tahtsid olla ainsad, kes tohivad tegeleda kaubandusega, aga mittevanelased nõudsid diskrimineerimise lõpetamist (Kappeler 1982: 304–305). Kuigi teoreetiliselt oli mittevene talupoegade olukord parem, osutusid nad siiski haavavamateks vene keele oskamatus tõttu ning ametnikud võisid neid igati ära kasutada (Lallukka 1990: 55). Nõnda kannatasid mittevanelased topelt, nii sotsiaalselt kui ka rahvuslikult (Ozerov 1940: 44).

Udmurdi külad olid vähem kihistunud kui venelastel ja tatarlastel, kelle hulgas oli rohkem rikkaid ja vaeseid või lausa maata talupoegi. Udmurdi külas oli rohkem

keskmise sissetulekuga inimesi. (Ligenko 1991: 23–24) Sarapuli maakonnas oli XIX sajandi lõpul vaeseid 1125, kellest 905 olid venelased ja ülejäänud jagunesid teiste rahvuste vahel (Nikitina 1993a: 120). Udmurdi külates tasakaalustasid elu kogukondlikud struktuurid: maid jagati ümber, et vältida liiga suure rikkuse kogunemist ühtede ja samade inimeste kätte, ning vastastikune abi oli korraldatud kogukonna sees (Nikitina 1993a: 100–108).

Vene-udmurdi suhteid iseloomustas XX sajandini maade koloniseerimine vene talupoegade poolt. Keelust hoolimata tuli vene talupoegi alates XVII sajandist idapoolsetele maadele. XIX sajandi esimesel veerandil muutus ümberasumine Jelabuga, Malmö ja Sarapuli aladele massiliseks ja veidi hiljem ulatus see koguni Glazovini (Griškina 1994: 105–106). Siiaamaani ühtlane udmurdi küla muutus mitmerahvuseliseks (Luppov 1999 [1899]: 32–33). Ilmselt püüdsid udmurdid sellele vastu panna ja sageli põgenesid nad mujale, et vältida elu koos venelastega (Nikitina 1993a: 26). Traditsioonid põrkusid ning konfliktiga harjunud venelased kippusid domineerima ja kohalikele oma kombeid peale suruma (Nikitina 1993a: 29–32).

Teine märk vene maailma tugevnemisest udmurdi keskkonnas oli industrialiseerimine. Alates 1758. aastast otsiti kohta metallitööstusele. Alates 1807. aastast toodab metallurgiatehas Iži jõe kaldal ka relvi (Perevoštšikov 1995: 10, 36). XIX sajandi lõpus püsis traditsiooniline jaotus vene linna ja udmurdi küla vahel (Kappeler 1982: 440–441), kuigi ka külas polnud enam udmurdid üksi.

Pingete tõus: Vuž Multani juhtum

Seni polnud vene ekspansioon Volga alale saanud eriti tähelepanu väljaspool Udmurdimaad ega Venemaad. Aga XIX sajandi lõpul leidis aset kohtuprotsess, mida kajastati isegi Prantsusmaal (Baye 1897). See oli aeg, kui mitmel pool Euroopas toimunud kohtuprotsessides süüdistati erinevates pattudes (sageli väljamõeldud mõrvades) rahvusvähemusi, kõige sagedamini juute. Lisaks Dreyfusi juhtumile Prantsusmaal võib näha sama mustrit Ungaris Tiszaeszlári külas Eszter Solymosi mõrva puhul (kohtuprotsess aastail 1882–1883) ja hiljem Menahem Mendel Beilisi kaasuses Kiievis (1911–1913). Viimases kahes juhtumis süüdistati juute riituse käigus inimohvri toomises (vt Geraci 2000: 530).

Analoogset kaasust, milles süüdistati juutide asemel udmurte ja mida tuntakse selle keskmes olnud küla nime järgi, nimetatakse Vuž Multani juhtumiks (1892–1896). Udmurte näidati kui varjatud metslasi, ühiskonnale ohtlikke tegelasi, kes olid vaid näiliselt tsiviliseeritud kristlased. Seda juhtumit kajastati ohtralt nii Venemaal (Zahharova 1997) kui ka välismaal.

Mihhail Bunja (1995: 141–188) esitatud ülevaate põhjal on faktid järgnevad. 1892. aastal näljahäda ajal süüdistati kümmet Vuž Multani küla udmurdi talupoega selles, et nad olevat rituaalselt tapnud vene kerjuse Konon Matjunini, kelle moonutatud laip oli leitud kahe küla vaheliselt rajalt. Esimene protsess toimus Malmöis 1894. aastal ja süüdi mõisteti seitse udmurdi meest. Juhuslikult istus kohtusaalis kaks vene ajakirjanikku, kes nägid, et protsess ei toimunud korrektselt: kaitse õigusi oli rikutud,

süüdistused polnud tõestatud. Ajakirjanikud tõstsid kisa ja saavutasid otsuse tühistamise. Sama kohtunikuga apellatsioonikohtus Jelabugas septembris 1895 kinnitati esialgne otsus, aga ka selles ilmnes protseduurilisi vigu. Asjasse sekkus Volga alal eksiilis viibinud vene kirjanik Vladimir Korolenko, saavutades sellegi kohtuprotsessi tulemuse tühistamise ning kassatsioonikohtu ette viimise. Korolenko pöördus Peterburi juhtivate juristide poole ja veenis neid, et protsess toetus võltsitud andmetele. Kolmas protsess toimus 1896. aastal ning selles mõisteti udmurdid õigeks. Oli selgunud, et mõrvarid olid kaks vene meest, kellel oli konflikt Vuž Multani külas ja kes lavastasid udmurdid süüdi. Seda siiski ei avalikustatud ning tõe sai üldsus teada alles 1927. aastal pärast süüdlaste surma, kui üks neist oli oma pattu pihtinud.

Kohtuprotsessidel jäi ühe peateemana kõlama väide, et udmurtide iidses religioonis esineb inimohverdust. See teema oli tol ajal populaarne. Kaasani ülikooli professor Ivan Smirnov mainis seda sageli avalikult (Geraci 2000: 540) ja Yrjö Wichmann (1893: 18–20) meenutas, et selline kuuldus liikus isegi udmurtide enda seas. Esimese protsessi ajal polnud võimud vaevunud hoolikalt protsessi ette valmistama, seepärast tuli vaigistada neid, kes udmurte kaitsesid, ja varjata fakte, mis näitasid, et juhtlõngad viisid hoopis mujale. Teise protsessi ajal said süüdistajad kutsuda kaks lisatunnistajat, kuigi kaitsele seda ei lubatud. Isegi kolmandas protsessis tuli süüdistajate poolt kümme lisatunnistajat.

Udmurtide võit saabus kahe ühiskondliku jõu toel: ausad kirjamehed, keda ebaõiglane protsess šokeeris, ja ausad juristid. Huvitaval kombel olid nad kõik venelased, mängu tuli kutsuda riigi kõrgemaid juriste lausa Peterburist. Korolenko mängis rolli, mis Dreyfusi afääris oli Émile Zolal: ta muutis kuiva protokollu poliitiliseks relvaks. Senati ülemprokurör Anatoli Koni mõistis kohe esimese protsessi võltsinguid ja nägi, et teine protsess oli täpselt samasugune. Tema julgus need protsessid tühistada osutus oluliseks sammuks udmurtide süütuse tunnistamisel.

Kolmandal protsessil arutati antropoloogilist küsimust: eksperdid, v.a Smirnov, väitsid, et udmurtidel inimohverdust pole. Korolenko rõhutas, et udmurdid on sünkretistid nagu venelasedki. Märkimisväärne oli ka vaimuliku, esimese udmurdi soost etnoloogi ja kirjaniku Grigori Vereštšagini osalus eksperdina udmurtide kaitseks.

Selle protsessi poliitilist tähtsust ei maksa alahinnata. Nagu kirjutas vene kirjanik Sergei Južakov juba 1895. aastal: „Lubades levitada tõestamata kuuldusi inimohverduste kohta votjakkide seas, võime tekitada terve rea täiesti ebaõiglasi süüdistusi ja ohutada hõimudevahelist vihkamist” (Južakov 1895: 160). Seekord võitis õiglus, aga siiski ei kadunud sellel kaasusel põhinev idee avalikust arvamusest: püsib arusaam, et suits ei tõuse ilma tuleta, ja udmurtide inimohverduste kommet mainitakse siiamaan Udmurdimaa venekeelses ajakirjanduses (Shkkliaev, Toulouze 2001: 103).

Venelased ja udmurdid Nõukogude Liidus

Enne revolutsiooni olid udmurtide ja venelaste suhted vahel ehk pingelised, kuid mitte dramaatiliselt (Nikitina 1998: 134), kuigi olid olemas kõik elemendid, mis võisid olukorra teravnemiseni viia. Peamiselt hoidsid rahu udmurtide soov vältida konflikti ja nende kalduvus põgeneda, kui kooselu osutus liiga vaevarikaks. Vaatlen olukorda XX sajandil kolmest vaatevinklist, käsitledes udmurtide ja võimude suhteid, vene ja udmurdi talupoegade läbisaamist ning udmurdi intelligenti suhteid uue võimuga.

Kuigi bolševike rahvuspoliitiline saavutus on Udmurdimaa autonoomia korraldamine, ei toiminud ka see pingeteta, mis ilmnisid eriti kommunistliku partei sees. Selles peatükis puudutan eeskätt eliidi, haritlaste ja linlaste hulka kuuluvaid udmurte. Kuivõrd on õige neid poliitilisi pingeid iseloomustada kui rahvuslikke? Minu arust pole siin mingit kahtlust: kohalike venelaste põlastus udmurtide vastu rahvuslikul pinnal on see jõud, mis seletab kõiki nende tegusid, ühtlasi seda, kuidas kohalikud lausa saboteerisid udmurtide toetamiseks mõeldud ametlikke meetmeid. Tõsi küll, see diskrimineeriv käitumine, mis on alguses vastuolus keskvõimuga, muutus 1920. aastate lõpus ja järgmisel kümnendil ametlikuks seisukohaks.

Bolševikud otsustasid riigi üles ehitada rahvuslikele autonoomsetele üksustele tugineva administratiivse süsteemiga. Uue valitsuse üks esimesi otsuseid oli moodustada Venemaa territooriumile eri rahvuste asualadele autonoomseid üksusi. See protsess toimus kodusõja ajal, aastatel 1918–1920. Seda juhtis Moskvast Jossif Stalini eestvedamisel rahvasasjade rahvakomissariaat (vn *Наркомнац*) ning kohapeal arutati rahvakomissariaadi filiaalides tulevaste üksuste piire ja tehti nende kohta ettepanekuid. Otsused piiride kohta langetas loomulikult Moskva keskvõimu huve silmas pidades. Kuigi Moskva oli selge põlisrahvaid soosiva suuna andnud, hakati isegi tolles protsessis sellele vastu. Udmurdi autonoomia vastu tõsteti häält mitmelt poolt: paljusid häiris, et udmurtidele osutati nii palju tähelepanu. Põhiline vastupanu oli partei sees, Udmurdimaa kommunistliku partei tugevaimas, Iževski tehase allüksuses. Sellesse kuulus väga vähe udmurte, peamised ülemused tulid väljastpoolt ega olnud huvitatud rahvuspoliitikast. Udmurdi autonoomia vastaste hulgas oli ka ametnikke, kes keeldusid avaldamast rahvasasjade rahvakomissariaadi esindajatele oma piirkonnas elavate udmurtide arvu. (Pavlov 1968: 79–80) Sarapul isegi parteiorganisatsioon veenda Moskvat, et „Udmurdi oblasti loomine on ebasobilik” (Pavlov 1968: 80). Ilmselt seetõttu jäigi algul Sarapul udmurdi autonoomiast välja. 4. novembril 1920 kirjutasid valitsusjuht Vladimir Lenin ja riigipea Mihhail Kalinin alla Votjaki autonoomse oblasti loomise määrusele, halduspiirid täpsustas 5. jaanuaril 1921 riiklik määrus.

Autonoomiast ootasid udmurdid palju. Osalt vastas uus kord ootustele, aga juba paari aasta pärast tekitas see ka pettumust. Piirid polnud täiel määral rahuldavad: mängides ühelt poolt „etnilise ühtsuse” ja teisalt „majandusliku sidususe” põhimõtetega, jätsid otsustajad mõne majanduslikult olulise ala Udmurdimaa piiridest välja (Carr 1970 [1959]: 278). Sarapuli näitel jäi välja tähtsaid alasid, mis jättis noore autonoomia ressursidest ilma (Kulikov 1997: 38). Autonoomia ulatust kitsendas

varsti udmurdi oblasti ajutine ühendamine Nižni Novgorodi regiooniga, nii et see sattus otsekui arenenumate ja tööstuslikumate alade protektoraadi alla (Kulikov 1997: 198).

Ilmselt kaldus Nõukogude Liidu esimestel aastatel Lenini rahvuspoliitika vähemusrahvaste toetamise poole. Lenin oli ise Volgamaalt pärit ja ta oli teadlik ohtudest, mis nn vene šovinismi tõttu vähemusi ähvardasid. Tema „testamendis” sisaldub selge hoiatus Stalini ja Sergo Ordžonikidze kalduvuste eest: jultunud viis, kuidas nad olid käitunud Gruusia kommunistidega, näitas selgelt tuleviku ohtusid. Aga juba 1922. aastal oli Lenin tegelikult võimumängust väljas ning tema hoiatused jäid tühjadeks sõnadeks. (Pipes 1964: 276–287) Mõistagi ei välistanud rahvuspoliitika esimeste nõukogude aastate sõjakommunismi liialdusi. Oluline on ka see, et enesemääramise õigus, mille bolševikud kuulutasid peatselt pärast võimule tulekut välja määruses rahvaste kohta 2. (ukj 15.) novembril 1917, puudutas eelkõige läänepoolseid suuremaid rahvusi, mitte Sise-Venemaa väikerahvaid. Üldine suund oli siiski alguses soodne väikestele rahvastele, eriti nendele, kellel polnud poliitilisi nõudmisi, vaid pigem kultuurilised arengusootid. Inertsil oli väga suur vägi, nii et esialgu käis kõik ette seatud rööbastes eriti väikeste vähemuste jaoks, kelle poolt vene võim ei tajunud otsest ähvardust.

Nõnda oli Moskva 1920. aastate alguses selgelt udmurtide poolel nende konfliktis kohalike venelastega. Nagu mainitud, oli Iževski tehase parteiorganisatsioon udmurtide vastu tuliselt vaenulik. Autonoomia algusaegadel oli parteis vähe udmurte. Udmurdi kommunistid olid laias laastus haritlased, kes polnud üldse seotud tööliklassiga ja pigem olid udmurtide huvide eest väljas. Kaks erinevat gruppi pidid partei sees koos tegutsema. Nõukogude võimu esimestel aastatel ei olnud jõudude vahetorkord nende vahel nii tasakaalust väljas, kui arvata võis: kuigi vene töölisfraktsioon oli näiliselt tugevam, ei saanud see keskvõimult nii palju toetust, kui loodeti. Juba 1921. aastal esitas partei esimesel üldkogul udmurdi arst ja haritlane Trofim Borissov teesid, seades sihi udmurte paremini parteisse lõimida, kuid ainult viis delegaati hääletas selle poolt (Kulikov 1997: 40–42). Ainult kaks oblastikomitee liiget olid udmurdid.

Borissovit rünnati kõigil parteikonverentsidel ja ta visati lõpuks parteist välja. 1923. aastal pidi ta lausa Udmurdimaalt lahkuma, et mitte vanglasse sattuda. Kogu selle aja jooksul toetas Moskva Borissovit ning udmurte: partei juhtkond rõhutas, kui lugupidamatult Udmurdimaa vene elanikkond ja ametnikud udmurtidesse suhtuvad (Jermakov 1988: 53). 1924. aastal vastandus partei üldkoosolekul kaks gruppi: vene grupp, kes nõudis, et kõiki udmurtidest partei juhtkonna liikmeid koolitataks tehases, ja 42 udmurdist koosnev grupp, kes nõudis, et pealinn oleks Sarapul ja töölised ei mängiks nii suurt rolli (Kuznetsov 1994: 166). Sellest juhtumist võib järeldada, et partei sees oli õhkkond veel piisavalt vaba, et debatt sai toimuda.

Borissov oli üks neist vähestest udmurtidest, kes oli saanud hariduse juba enne revolutsiooni. Ta sai arstiks 1916. aastal, kuid tegutses aktiivselt ka kultuuri alal, olles 1919. aastal esimese udmurdi luule antoloogia koostaja (Kulikov 1997: 212–213). Ta oli veendunud partei liige, aga peamiselt iseseisev mõtleja, kes ei kartnud väljendada ebapopulaarseid seisukohti. Mitu korda ohustasid tema positsiooni Udmurdimaa

parteis just kohalikud juhid ja teda päästis Moskva poolehoid. Näiteks kui ta pidi 1923. aastal Udmurdimaalt põgenema, saadeti ta Kalmõkkiasse partei esimeseks sekretäriks ning seal rakendas ta oma energiat kohaliku rahvuse huvides. 1925. aastal kutsuti ta Udmurdimaale tagasi oblasti täitevkomitee esimeheks. Taas korraldasid tema vaenlased tema vastu kampaania: üks naisterahvas väitis, et Borisssov oli püüdnud teda vägistada. Süüdistused olid nii absurdsed, et hoolimata talle mõistetud viieaastasest vanglakaristusest lasti ta poole aasta möödudes vabaks. Kuna tal ilmselt polnud Udmurdimaal võimalik enam midagi teha, läks ta Komimaale, kus ta võeti parteisse tagasi. Muu hulgas koostas Borisssov seal udmurdi-vene sõnaraamatut.

Põlisrahvaste edutamine

Põlisrahvaste edutamise poliitika (vn *коренизация*) oli oluline teema 1920. aastate vene rahvuspoliitikas: keskvoim sai aru, et vastutavatel kohtadel pole piisavalt põlisrahvaste esindajaid. Alates 1918. aastast rõhutati, et tuleb hoolitseda kohalikkude päritolu kaadri eest ja toetada kohalikke keeli (Pessikina 1950: 48). Mitu korda – 1923., 1925. ja 1927. aastal – kuulutati, et riigiparaadi töö peab hakkama toimuma udmurdi keeles (Jegorov 1929: 8). Kuigi lääne ajaloolased on eriti rõhutanud keelepoliitilist aspekti (Lallukka 1990: 183), oli sama tähtis – ning isegi vahel traagilisem – kohalikkude päritolu inimeste edutamine. Statistika näitab, et tegelikud tulemused olid halvad: aastail 1929–1935 pigem vähenes udmurdi päritolu kaadri protsent.

Tabel 1. Udmurtide osakaal eri ametikohtadel (Krassilnikov jt 1935: 27).

	1929	1931	1935	Vähenemine, %
Udmurdimaa täitevkomitee liikmed	58,8	54,0	55,4	3,4
Kohalike täitevkomiteede esimehed	57,0	67,0	48,1	8,9
Sekretärid	100,0	100,0	98,0	2,0
Põllumajanduse nõukogude esimehed	71,0	62,0	59,7	11,3
Nõukogude ja massiorganisatsiooni liikmed	57,2	62,0	57,2	4,8

Tabel 2. Udmurdi päritolu isikkoosseisu osakaal eri asutustes ja valdkondades (Krassilnikov jt 1935: 29).

Asutused	1933	1934	1935	Vähenemine, %
Majanduse rahvakomissariaat	30,7	6,0	5,5	25,2
Kaubanduspank	65,0	13,4	6,2	58,8
Tööstuspank	27,2	33,3	12,4	14,8
Valitsuse esindamine	20,0	16,0	6,2	13,8

Traagiline oli see poliitika seetõttu, et seda rakendati enamjaolt formaalselt, nii et vastutusrikastele kohtadele edutati udmurte, kes ei olnud selleks valmis ja kes näiteks ebaõnnestumisel lõpetasid enesetapuga (Vassiljeva 1992: 14).

Ka keele tasandil põlisrahva edutamine ebaõnnestus. Palju oli deklaratiivseid projekte, kuid üleminekut udmurdi keelele riigiparaadis ei toimunudki ja kuigi haridusosakond otsustas 1927. aasta jaanuaris ametlikult töötada kahes keeles

(Katkendid 1927: 59), ei muutunud miski. Toimus küll keelekursusi, kuid neist ei olnud abi. Vassili Jegorov on seletanud läbikukkumist kolme põhjusega: partei enda ükskõiksus, paljude kommunistide arusaamise puudumine selle kohta, mis on mängus, ning „ühtse tunnustatud kirjakeele puudumine”. Lisaks mainib ta, et udmurdid – ja eriti noored udmurdid – väljendasid arusaamatust, miks minna üle udmurdi keelele, kuna niikuinii kõik oskasid vene keelt. (Jegorov 1929: 15)

Parteis toimuv kajastas ka argiolukorda Udmurdimaal, nagu kirjutab Kuzebai Gerd:

Seda põlastavat arusaama on inertsist edasi antud põlvest põlve, ajast aega, nii et isegi praegu, pärast Oktoobrirevolutsiooni, kui udmurdid on võtnud oma elu enda kätte, pole see täiesti kadunud; ja Votlandias nendime sageli absoluutset udmurtide ja nende huvide ignoreerimist vene natsionalistide poolt. Siiaamaani peitub „internatsionalismi” sõna taga „venestamine” ja udmurte nähakse kui rahvast, kelle saatuks on määratud degenerereeruda ja venestuda, ning seetõttu ei saaks tal justkui olla mingisugust oma kultuuri ega oma kirjandust. (Gerd 1929: 27)

See suhtumine ei muutunud ja isegi ametlik ajakirjandus andis edasi uudiseid pilkamisest ja peksmisest, mille ohvrid olid kõige sagedamini udmurdid. Eriti udmurdi keele suhtes olid reaktsioonid karmid. Üks Iževski tehase juht, saanud udmurdikeelse ametliku dokumendi, rebis selle tükki, öeldes: „Milline häbi, et tõsiselt pabereid kirjutatakse selles keeles” (Krassilnikov jt 1935: 26). Ka hariduse kohta öeldi Iževski tehases: „Udmurtide harimine on raha maha viskamine.” See selgitab, miks on udmurte partei juhtkonnas väga vähe, mida Moskva kommenteeris kui ebanormaalselt olukorda. (Škljajev 1979: 42) Veel 1933. aastal kinnitavad OGPU¹ dokumendid, et „Iževski tehase kooliasutuste õppurite hulgas on varjatud rahvusviha aina vägivaldsem: udmurdi üliõpilaste läbipeksmine vene kooliõpilaste poolt on sagedane juhtum” (Klestov 1990: 122–123). Märgitakse: „Venelaste hulgas, isegi tööliskeskonnas, leidub veel arrogantsust väikerahvaste suhtes” (Jegorov 1929: 7).

Udmurdi ja vene talupojad: *keneš'i* hävitamine ja kollektiviseerimine

Lisaks pingetele töölismaailmas ja partei sees oli pingeid ka udmurdi ja vene talupoegade vahel. Üldiselt oli vaeseid vene talupoegade hulgas rohkem kui udmurdi kogukondades (Nikitina 1998: 34, 77). Samas kui 1928. aastal jagati maid, polnud udmurdid rahul, sest nende arust eelistati ebaõiglaselt venelasi (Nikitina 1998: 32–33). Kalduvus anda eeliseid vaesematele oli pingete allikas, sest udmurdid said sellest aru nii, et kes tööd ei tee, saab võimudelt abi niikuinii (Nikitina 1998: 79). Udmurdid kippusid seetõttu looma rahvuselt homogeenseid külasid, mille osakaal

¹ Ühendatud Riiklik Poliitvalitsus (vn *Объединенное государственное политическое управление*), poliitiline politsei aastatel 1923–1934, NKVD ja KGB eelkäija.

ajavahemikul 1916–1926 kasvas 25,7%. 1924. aastal oli udmurdi külasid 34,7%, samas kui 1920. aastal oli neid 24,5%. (Nikitina 1998: 137)

Arhiividokument, mis seletab, miks udmurdid tahavad elada üksi, on väga valgestav:

1. Üldkoosolekutel otsustatakse tavapäraselt nende järgi, kes kõvemini karjuvad, me kardame, keegi meid tähele ei pane. [...] 4. Vene enamikuga koos elada ei saa, nad sunnivad vähemust täitma sotsiaalseid kohustusi nende eest. 5. Venelaste hulgas on palju laisku ja loodreid, kes tahavad meie kulul elada, seda on selgelt näha, kui leiba jagatakse. (Nikitina 1998: 138)

Ka venelased tahavad omaette elada. Nende valupunkt on keeleline: venelased ei talu, et teised nende keelele üle ei lähe (Nikitina 1998: 138). Pingeid vene poolel õhutas ka partei poliitika, mis põlisrahva edutamise meetmetega vähemalt 1920. aastate esimesel poolel toetas igati udmurte ning udmurdi keelt (Nikitina 1998: 139–141).

Pingete tipp saabus Ludorvai juhtumiga 1928. aastal, kui algas ka kollektiviseerimine. Udmurdimaal oli see eriti oluline, sest enne seda oli kohalikel kogukondadel, mida juhtis institutsioon nimega *keneš* (udm *кеш* 'nõukogu'), võimalus kohalikkude maaelu korraldada suhteliselt vabalt. Ludorvai juhtum oli mõneti Vuž Multani juhtumiga analoogne, sest udmurte süüdistati kollektiivselt, kuid nüüd ei leidunud kedagi, kes oleks nende kaitseks välja astunud.

Asi sai alguse üsna tavalisest juhtumist Iževski lähedal, kus karjamaid piiravad tarad olid halvas seisus. Kuna pöördumine kohtusse ei andnud tulemusi, otsustas *keneš* karistada 15 talupoega peksuga, mis oli tavaõiguses üsna sage karistus. Probleemi see ei lahendanud, sest paar päeva hiljem pääsesid Ludorvaist pärit lehmad katkiste karjaaedade tõttu aladele, kus nad tekitasid suure kahju. Kogukonnad otsustasid karistada külainimesi laiemalt, nii et asjast saadi teada (Kulikov 1990: 74–76). Seda tõlgendati kui „klassivõitluse teravnemist” (Nikitina 1993a: 67, 1993b: 182). Moskva sekkus ja toimus kohtuprotsess, kus udmurdi talupoegadele määrati karme karistusi (Kulikov 1990: 81–84).

Kohtuasi muutus protsessiks kogu *keneš*i institutsiooni üle. Kogukonna nõukogu esitati kui „relva kulakute vastupanu küla sotsialistliku ehitamise vastu” ja soovitati „*keneš*i täit ja lõplikku likvideerimist” (Kosven 1931: 16). Isegi Péter Domokos esitab fakte ülearu dramaatiliselt (Domokos 1975: 60). Alles 1990. aastatel tõdevad udmurdi ajaloolased: „See oli tavapärane tegu, mis järgis tavaõiguse reegleid ja mille pani toime *keneš* [...]”. Võimul olevad ülemused iseloomustasid seda kui poliitilist juhtumit, kui kulakute vastupanu kollektiviseerimise ja industrialiseerimise vastu, samas kui kollektiviseerimine Udmurdimaal oli planeeritud alles 1930. aastaks. Ja nii vallandus repressioon udmurdi talupoegade ja *keneš*i vastu.” (Kulikov 1995: 89)

Kollektiviseerimise eesmärk seati juba 1920. aasta juunis kohe esimeseks viis-aastakuks. 1929. aasta detsembris oli juttu poolteisest aastast ning 1930. aasta veebruaris kahest kuust. Kiiresti loodi 240 kolhoosi ja „rikastelt talupoegadelt” võeti ära 60 000 hektarit maad (Nikitina 1998: 36–37). Kuna partei oli maal nõrk, olid selle

käsilasteks suurlinna töölisaktivistid, kes ignoreerisid talupoja mõtteviisi (Lallukka 1990: 64). Maarahvas puikles vastu: paljudes külades väideti, et neil pole kulakuid üleüldse (Nikitina 1998: 38). Nõukogude historiograafia väitis korduvalt, et talupojad olid kulakute mõju all, paljud keeldusid kolhoose moodustamast. Siiski on statistikast teada, et rikkad talupojad moodustasid 1,3% elanikkonnast, aga „kulakute” elimineerimine puudutas kuni 30% maaelanikest (Škljajev 1993: 45). Galina Nikitina hindab kollektiviseerimise nähtusi Udmurdimaal väga karmilt: „Udmurdimaa on see koht, kus kõik negatiivsed nähtused, kõik kuritarvitused, kõik loomuvastasused, ilmnesid kollektiviseerimise protsessis hüpertrofeeritult” (Nikitina 1998: 156). Kui Moskvast tuli käsk kollektiviseerimine peatada, olid tulemus selge: paari nädalaga jäi kolhoosidesse, kuhu enne oli koondatud 86% elanikkonnast, ainult 14,3% (Nikitina 1998: 159).

Miski aga oli terroriga saavutatud: murti talupoegade maailma vastupanu mehhanismid. 1934. aastaks oli 77% Udmurdimaa taludest kollektiviseeritud (Škljajev 1993: 45). Hiljem kasutati selle aja kohta sõnu, nagu „eksitused” ja „valed juhised” (Jermakov 1988: 63), aga seda oleks võinud nimetada lausa tragöödiaks.

Udmurdi haritlaskond: algul kangelane, siis patuoinas

Udmurdi haritlaskond ei jäänud üksikõikseks olukorras, kus maaelu oli nii sügavalt puudutatud. Haritlaste reaktsioone on teada peamiselt materjalidest, mis pärinevad SOFIN-i protsessist (vt allpool) aastatel 1932–1933. Kõige iseloomulikumalt ütles poetess Ašaltši Oki: „Ma olen alati suhtunud udmurdi rahvasse kui tervikusse ja olen veendunud, et udmurdi tegelikkuses klassivõitlus puudub täielikult” (Kulikov 1995: 90).

Tundub, et enamik oli selle mõttega nõus. Nad teadsid oma kogemuse põhjal, et udmurdi külas on kogukondlikud mehhanismid ära hoidnud suuremate sisetulekuerinevuste tekkimise, nii et seal puudusid klassivõitluse alused. See olukord erines järsult vene ja isegi tatari küla omast – võib arvata, et vene ühiskond lähtus enda kogemusest ja laiendas seda ekslikult udmurdi maaelule.

Udmurdi haritlaskond oli entusiastlikult vastu võtnud bolševike eesmärgid, mis 1920. aastate alguses langesid nende omadega kokku. Üksnes pealiskaudselt politiseerunud haritlased asusid aktiivselt kultuuri ülesehitamise juurde. Asutati udmurdikeelseid ajalehti, kus kirjutati ohtralt ja avaldati isegi ilukirjandust (Škljajev 1973: 163). Loodi näidendeid, peamiselt eesmärgiga näitlikustada olulisi parteipoliitika teemasid, nagu võitlus religiooni vastu ja hariduse edendamine. Kirjandus sai hoo sisse: esialgu luule, veidi hiljem proosa. Kirjutasid nii kogenud kirjanikud, kes Kuzebai Gerdi (1929: 19) arvates tundsid hästi rahvaluulet, kui ka noorem, revolutsioonijärgne põlvkond, kes pöördus ideoloogilisema kirjanduse poole (Škljajev 1987: 62). 1926. aastal loodi udmurdi revolutsiooniliste kirjanike ühing, kus poliitilised küsimused kerkisid ruttu esiplaanile: kirjanike ühiskondlik taust muutus oluliseks ning klassivõitlus oli ka nende seas keskne küsimus, eriti seoses Gerdi kõrvaldamisega, mis toimus varsti pärast ühingu loomist (Škljajeva 1984: 91).

Kvalifitseeritud personali puudumise tõttu pidi rohkem udmurte õppima riigi kõrgkoolides: aastatel 1924–1925 õppis Moskvas 47 udmurti, Kaasanis 64, Permis 16 ja Vjatkas 16 (Šklajeva 1991: 124). Neid oli siiski vähem kui udmurtidele pakutud kohti: lõpuks sai kõrghariduse kokku ainult 114 udmurti (Sitdikova 1990: 40). See-eest olid need tudengid aktiivsed oma kodukandi uurimises ja 1922. aastal loodi poeet Kuzebai Gerdi algatusel Moskvas ühing Bõljak² udmurdi elu uurimiseks (Kulikov 1991: 5) ning hiljem ka ühingu filiaale suurtes linnades (Kulikov 1997: 150). Ühing laienes ja tegutses kuni 1928. aastani, kui sellel olevat olnud rohkem kui 300 liiget (Kuznetsov 1994: 429), selle peamine saavutus oli 1926. aastal Moskvas ilmunud artiklite kogumik (Votjaki 1926).

Püüti arendada udmurdikeelset kooli: see nõudis õpikute kirjutamist ja tõlkimist. Taustatööna tuli luua mitmesuguste erialade terminoloogiat, nii et sõnaloomu muutus väga tähtsaks. Avaldati sõnastikke ja sõnaraamatuid: Jakov Iljini loodusnähtuse sõnastik 1924. aastal ning ühiskondlik-poliitiline sõnastik, mis pidi lihtsustama ajalehtede lugemist (Vahrušev 1988: 40–41). Vene-udmurdi sõnaraamat 4000 sõnaga ilmus 1928. aastal, autoriteks P. M. ja P. J. Russkih (Russkih, Russkih 1931), ning Borissovi 15 000 sõnaga udmurdi-vene sõnastik 1932. aastal. See oli kõige mahukam sõnaraamat, ent kasutusele seda ei võetud, sest see kõrvaldati varsti koos autoriga (Alatõrjev 1970: 16).

Esimene udmurdi ortograafia reeglistik pärineb 1924. aastast (Jakovlev 1924) ning selle põhjal loodi aastatel 1927, 1931, 1934 ja 1936 järgmised (Opõt 1982: 187). Ka grammatika kallal oli vaja töötada: Borissovi kirjutas udmurdi grammatika 1921. aastal, ning 1924. aastal avaldas kirjanik Vereštšagin pseudonüümi Udmort all isikupärase grammatika, mille valikud paljuski erinevad tänapäevastest (Alatõrjev 1970: 20–21). Põhjaudmurdi autorid avaldasid 1931. aastal udmurdi keele õpiku, mis oli mõeldud käsiraamatuks põlisrahva edutamise eesmärkidel (Žuikov jt 1931).

1930. aastatel muutus rahvustevahelistes suhetes keskseks ohuks kohalik natsionalism (Lallukka 1990: 65). Ametlikult öeldi, et see on salakaval ja tegutseb maskeeritult, avades ukse igasugustele tõlgendustele: „Nüüd räägivad natsionalistid salakavalalt suurvene natsionalismi vastasest võitlusest ning eristavad „häid” (natsionalistid ja oportunistid) ja halbu (internatsionalistid) kommuniste” (Dimanštein 1933: 6). Aina vähem mainiti ametlikes tekstides suurvene šovinismi ning aina rohkem kutsuti üles näitama välja nõukogude patriotismi, mis oli loomu poolest venekeskne (Kappeler 1994: 321). Samal ajal algas suurejooneline vene keele ülistamise kampaania, mis 1930. aastate lõpus omandas messianistliku aspekti: vene rahvast sai valitud rahvas, valguse ja patriotismi kandja (Kolarz 1956: 29; Slezkine 1994: 304). Seevastu oli eriti ohtlikuks muutunud niinimetatud rahvusšovinism, mis oli kõige ähvardavam „soome rahvaste juures”, kusjuures „soome etnograafia teenib imperialistliku invasiooni eesmärki ja Suur-Soome unistuse teostamist ehk Soome ekspansiooni Uuralini” (Matorin 1931: 31).

See andis suurepärase võimaluse esialgu vähemusrahvaste haritlaskonda nõrgestada, siis aga see päriselt hävitada. Paradoksaalne oli see, et needsamad haritlased

² Udmurdi sõna *бӧляк* tähistab väiksemat isaliini sugulusgruppi.

olid siiralt ja ustavalt toetanud nõukogude püüdlusi ja bolševike poliitikat. Kuidas muutus see väike ühiskonnakiht põhivaenlaseks?

Kui bolševike peaesmärk oli koguda liitlasi enda võimu kinnistamiseks, oli udmurdi haritlaskond üksmeelselt nende poolt. Nad ei kujutanud ei reaalselt ega sümboolset ohtu uue võimu stabiilsusele. Sisuliselt aga läksid nende lõppeesmärgid lahku: rahvuste toetamine oli võimu jaoks taktikaline valik, aga udmurdi haritlaskonnale põhimõtteline hoiak, nad esindasid üksnes udmurtide huvisid. Maalt tulnud udmurdi haritlased ei teadnud ega hoolinud klassipoliitikast ega töölisklassi võimust, mis olid aga kommunistide peaesmärgid. Nii kaua, kui need huvid ei kasvanud lahku, oli kõik hästi.

Võimu poolt vaadates tuleb tunnistada, et partei liikmeskond hakkas 1920. aastatel muutuma. Lenini ajal oli kommunistlik partei väike eliitorganisatsioon, mis koosnes peamiselt haritud inimestest, kes olid saanud oma kogemused tsarismi vastu võideldes ning olid selle eest kaotanud vabaduse ja saadetud asumisele. Aga niipea kui see väike partei võimule sai, voolasid sinna poliitilise kogemusega tööliste massid, kes olid alati üksnes Venemaal elanud ja kelle silmaring oli tunduvalt piiratum kui nende eelkäijatel. Vanad bolševikud hakkasid mõjuvõimu kaotama. Lenini mõtteviis oli küll totalitaarne, kuid mitte suurvenelik: ta teadis oma kogemuse põhjal, kui kahjulik vene šovinism olla võis, ja enne surma oli ta kaotanud usalduse Stalini vastu just sel pinnal. 1920. aastate lõpus, kui võim on kindlustatud, oli aeg üle minna partei põhiliste eesmärkide täitmisele sel kombel, kuidas partei uus koosseis nendest aru sai. Udmurdimaa partei näitas teed: sealne suhtumine udmurtidesse lasi aimata sellesama „uue” partei arusaamu juba 1920. aastate alguses, kui partei üldiselt pigem toetas vähemuste soodsat poliitikat. 1920. aastate lõpuks oli partei omandanud vene ühiskonna näo. Dekoloniseerimise laine polnud seda puudutanud, põlisrahvaste edutamise ideoloogia oli sellele võõras.

Udmurdi haritlaskonnas leiti ideaalne patuoinas: ta oli nõrk, kaugel töölisklassist ja vähese kohapealse toetusega. Kõigepealt tuli neil pea maha raiuda: udmurdi haritlaskonna eesotsas oli hiilgav esindaja Kuzebai Gerd, kelle erakordselt võluv isiksus oli tekitanud sümpaatiat paljudes ringkondades. Ta oli ideaalne vaenlane, sest tal oli udmurdi haritlaste seas tekkinud ka palju vastaseid ja kadestajaid. Gerd oli eriti haavatav: edukas ja lahtise olekuga, väljendas end tuliselt, kirglikult. Tema vähem karismaatilised kaaslased olid tema peale kadedad. Lausa kaks korda langes ta Moskvast viibides ja õppides nende kadeduse ohvriks: esimest korda kaebasid kaasõppurid tema peale Udmurdimaa võimudele 1925. aastal, see kordus 1928. aastal.

Gerdi lugu püsis salajas aastakümneid, 1994. aastani. Oli teada, et aktiivsemaid ja andekamaid udmurdi haritlasi eesotsas Gerdiga oli süüdistatud hirmsates riigivastastes kuritegudes ja nad olid süüdi mõistetud. Nende nimed olid ajaloost kustutatud, tabuks saanud. Järgmistel aastatel jagas haritlaskonna ülejäänud osa nende saatust, nii et pärast Teist maailmasõda ei olnud neist kedagi alles jäänud. Udmurdi teadlased hakkasid nende olemasolu avastama alles pärast 1956. aastal toimunud NLKP XX kongressi, aga kuni 1960. aastate alguse rehabiliteerimiseni midagi konkreetset teada ei saadud. Veel 1988. aastal arvas Gerdi uurimisele keskendunud udmurdi kirjandusteadlane Foma Jermakov (1988: 3), et poeet oli hukkunud 1941. aastal.

Pidi ootama *glasnost*'i saabumist, et teada saada tõde: Gerd hukati 1. novembril 1937.

Nüüd on teada, et tegemist oli kaua ja põhjalikult ette valmistatud sammuga. Esimene märk sellest, et soome-ugri haritlaskond on rünnaku all, tuli Marimaalt niinimetatud Mari föderalistide juhtumiga. 1931. aasta alguses arreteeriti kõrgelt hinnatud esimese põlvkonna mari intelligendid, nende hulgas kaks korda Soomes käinud Timofei Jevsevjev ning Valerian Vassiljev. Neid kuulati üle Nižni Novgorodis ja asi läks kohtusse Moskvast. Aasta pärast lasti nad kõik (järgmise korrani) vabaks. Neid veel süüdi ei mõistetud, kuid süüdistuste hulgas oli ka selliseid väiteid, mida varsti kasutati udmurdi haritlaste vastu: nad tahtvat eraldada Marimaa Venemaast ja allutada Soome protektoraadile. Asja eestvedaja oli Aleksandr Dmitrijevits Antonski, kes oli keskne ka udmurdi juhtumis (Kulikov 1997: 117).

Volga ala etnilised grupid olid sel ajal häälekad ja kaitsesid oma huvisid: tatarlased ja baškiirid olid tugevad ja arvukad. Soomeugrilased olid aktiivsed, aga nõrgemad. Kuigi marilaste rahvuslik ärkamine oli esimene, olid siiski udmurdid nende hulgas kõige silmapaistvamad: esiteks oli Udmurdimaal tugev tööstus, eriti relvateöstus, ning see ala oli kogu riigile oluline. Teiseks oli Gerd karismaatiline, tal oli tutvusi Moskvast, ta oli kõrgelt haritud ja ta oli sellel alal ainus Euroopa mastaabis tuntud isiksus. Udmurdi haritlaskond oli piisavalt valjuhäälnel, aga mitte piisavalt tugev, et vastu pidada, ning langes esimesena.

SOFIN-i juhtum

Kriminaalasi nr 2774, mida nimetatakse SOFIN-i juhtumiks (vn *Союз освобождения финских народностей* 'soome rahvaste vabastamise liit') ehk Gerdi asjaks, algatati 1932. aastal ja see puudutas 26 udmurdi, üht venelast, kaht komi ja üht mordvalast (Kulikov 1997: 9). Süüdistuse kohaselt olid süüdistatavad loonud kontrrevolutsioonilise organisatsiooni, millel oli paljude harudega väga keeruline ja peen struktuur. Tegelikult koguti süüdistuses SOFIN-i nimetuse alla kõik inimesed ja ühingud, kes olid kunagi tegelenud soome-ugri asjaga. Kuna Soomet nähti juba vaenlasena, siis olid kahtlased ehk süüdi kõik, kes olid Soomes käinud või kellega oli olnud soome teadlastega kontakte. SOFIN-i võrgustikku kuuluvatena näidati ka kahte eestlast: keeleteadlast Julius Marki ning ajaloolast ja vanavarakogujat Aleksander Pörki, kes oli osalenud maride, mordvalaste ja udmurdide esimestel kongressidel.

Esmalt kutsus Antonovski, üks väheseid OGPU haritud inimesi (Kulikov 1998: 203), Nižni Novgorodi nii Gerdi kui ka teise udmurdi haritlase Mihhail Timaševi. Kumbki ei teadnud, et ka teine on kutsutud, nad elasid hotellis ja pidid kirjutama üles omi mõtteid. Gerd uskus veel, et tema küsitlajad tegutsevad heas usus, ja ta võttis hea meelega vastu võimaluse eneses selgusele jõuda. Ta kirjutab: „Elan kogu aeg sooviga tööd teha, tahan olla kasulik” (Kuznetsov 1994: 16).

23. märtsil Gerd vabastati, ta naasis koju ja teatas naisele, et OGPU laseb tal emigreeruda Soome. Aga ta sai aru, et see on lõks, ega kavatsenudki lahkuda. Ta

arreteeriti 13. mail. Timašev oli ammu vanglas ja eelnevatel nädalatel oli palju teisi udmurdi haritlasi kinni peetud. Gerd isoleeriti ning viibis isolatsioonis aasta ja seitse kuud (Kuznetsov 1994: 48; Gerd 1998a: 34).

Süüdistusakt ise on väga kahtlane: SOFIN loodi selle järgi 1932. aasta veebruaris, kui Gerd oli OGPU kontrolli all Nižni Novgorodis ja Timašev juba vanglas. Kuidas oleksid nad saanud sellise organisatsiooni luua? Lisaks sellele nimetas Gerd Soome osalejate hulgas inimesi, kes olid selleks ajaks juba surnud. Kas ta arvas, et avalikul protsessil oleks see võinud välja tulla? (Kulikov 1997: 144) Aga mingit avalikku protsessi ei toimunudki. Teisalt võib arvata, et piinamisel oli süüdistatu valmis kõike üles tunnistama (Verner 1998: 227). On väidetud, et Gerdi piinati julmalt OGPU vanglas Nižni Novgorodis (Kulikov 1997: 173; Gerd 1998b: 672).

Gerdi vastu esitatakse lõpuks kolme tüüpi süüdistusi: ideoloogilisi, väiteid tegude ja kavatsuste kohta. Millised on need ideoloogilised süüdistused? 1. Ta on natsionalist, see tähendab, et tema jaoks on põhiväärtus udmurtlus. 2. Ta on venevastane ega aktsepteeri udmurtide venestamist. 3. Ta on nõukogudevastane, sest ta ei ole nõus poliitikaga, mis on udmurtidele kahjulik. 4. Ta otsib eeskujusid välismaalt. Süüdistajad kasutasid Gerdi maailmavaate tegelikke elemente, aga manipuleerisid nendega. Gerd kritiseeris venelasi ja venestamist, aga ei olnud venevastane; ta oli pettunud nõukogude võim, aga püsis sellele lojaalne. Sisuliselt oli keskne ainult esimene aspekt, udmurdimeelsus. Selles esituses muutuvad nõukogudevastatus ja sümpaatia Soome vastu omaette poliitilisteks eesmärkideks.

Milliseid tegusid Gerdile ette heideti? Ta olla organisaator ja spioon. Ta organiseeris Moskvast 1923. aastal ühingu Bõljak, mis vastab tõele. Ta organiseeris kirjanikke kirjanike liidus, mis vastab samuti tõele. Nüüd muutub see kuritegelikuks, sest ta olevat seda teinud oma eesmärkide saavutamiseks. See on kõik. Ja kuna sellest ei piisanud, tuli rakendada fantaasiat. Eri organisatsioonide vahel tekitati seoseid, nagu oleks tegu üheainsa suurejoonelise struktuuriga. Muidugi on ka spioonisüüdistus puhas väljamõeldis. Gerd olevat andnud tulevasele vaenlasele infot relvatööstusest ja saanud Soomest raha, ka selleks, et levitada eelnimetatud ideid. Olulised on ka süüdistused kavatsuste kohta: kuna tegusid ei ole, siis tuleb needki välja mõelda. Ta kavatsenuvat võidelda võimu vastu terroriaktidega, ta olevat olnud valmis Nõukogude Liitu reetma sõja korral Soomega. Kulikov püüab tõestada, et need süüdistused ei vasta tõele. (Kulikov 1995: 78, 84, 86) Oli vaja fabritseerida süüdlane ja seda tehti nii, et sõnadel polnud enam mitte mingit kaalu.

Gerdile määrati surmanuhtlus, nagu ka udmurdi keemikule Ivan Burdjukovile, kes muu hulgas tunnistas, et ta oli visanud Vala jõkke pomme, et hävitada raudteid. Sellest alates on Gerdi kohta teada vähe kindlat. Tundub, et tänu väljapaistva kirjaniku Maksim Gorki sekkumisele muudeti surmanuhtlus kümneaastaseks vangilaagrikaristuseks (Kuznetsov 1994: 67; Gerd 1998a: 35). SOFIN-i asjas süüdistatud teistest udmurtidest saadeti paljud Siberisse vangilaagritesse või siis asumisele viieks või kümneks aastaks. Ülejäänutele määrati kergemaid karistusi, ainult venelast ei karistatudki. (Kulikov 1997: 238)

Nagu Gerdi sugulane Roza Kuvšinova (1990) on kindlaks teinud, saadeti Gerd Solovetsi saarte vangilaagrisse, kus ta tutvus preestri ja filosoofi Pavel Florenskiga

ning jätkas kirjutamist, nagu üks teine vang tunnistas (Zujeva-Izmailova 1998: 299; Fjodorov 1998: 132). 1994. aastal selgus, et ta hukati 1. novembril 1937 samuti kui 1200 teist inimest (Bogomolova 1998: 167–168). On avastatud, et 400 inimest viidi Karjala metsa ja lasti seal ühel ööl maha (Lorija 1998: 152).

SOFIN-i juhtumiga udmurdivastased repressioonid ei lõppenud, vastupidi: SOFIN oli vaid algus. Edaspidi ohvrite arv mitmekordistub, juhtumid järgivad sama mustrit: kõigepealt esitab mõni haritud udmurt kellegi vastu ajakirjanduses poliitilisi süüdistusi, siis süüdistatud arreteeritakse, tunnistatakse süüdi ja neid karistatakse. Järgmisel korral saavad süüdistajad sama saatuse osalisteks. Repressioonid muutuvad karmimaks 1934. aastal pärast Sergei Kirovi mõrva. Pärast Teise maailmasõja lõppu ei jää varasemast haritud udmurtide põlvkonnast peaaegu kedagi ellu: erandiks on noor kirjanik Mihhail Petrov (1905–1955), kes hiljem sai väga tuntuks.

Kokkuvõte

Selles artiklis käsitletud traagilised sündmused näitavad, et udmurtidel on ajalooline põhjus olla venelaste suhtes kartlik ja neid umbusaldada. Kommuniste oli ka udmurtide seas, nii et eristavaks teguriks on olnud just rahvus. Venelased on udmurtide jaoks olnud lugupidamatud isandad, kes on paremal juhul kohalikke ignoreerinud ja halvemal juhul neid taga kiusanud. Lisaks maade anastamisele on udmurte vägivaldselt sunnitud vastu võtma võõrast religiooni ja alluma võõrvõimule, julmalt nurjatud nende katseid oma väärikust maksma panna. Ajalugu on nõnda udmurtidele näidanud, kelle käes on ohjad ja kui võimetud on nad vägivaldale vastu seisma. Muidugi võib öelda, et udmurdid on konflikte vältida püüdes võidelnud enda eest valedes, vähetõhusates relvadega. Aga vastane on ka olnud väga suures ülekaalus.

Siiski ei saa kõigis udmurtidele osaks saanud hädades süüdistada vene rahvast, kes on paljuskannatanud nendesamade hädade all. Meie aeg annab tunnistust sellest, kuidas Venemaa juhid on võimelised oma huvide nimel ignoreerima teiste põhiõigusi. Seda on juhtunud ajaloos ka varem ning udmurdi rahvas ja kultuur on jäänud selle teerulli alla. Praegugi sureb peale rünnatavate ukrainlaste ka vene ja ühes nendega udmurdi rahvusest sõdureid.

Artikli valmimist on toetanud Eesti Teadusagentuuri uurimisprojekt „Soome-ugri rahvad Venemaal: etnilisuse ja religioossuse vastasmõjude analüüs” (PRG1584).

KIRJANDUS

Alatõrjev 1970 = Василий Иванович Алатырев, Языкознание. – Об исследованиях культуры удмуртского народа. Главн. ред. Василий Никитич Захаров, ред. Никифор Павлович Павлов, В. И. Алатырев. Ижевск: Удмуртский научно-исследовательский институт истории, экономики, литературы и языка, с. 3–40.

Baye, Joseph 1897. De Moscou à Krasnoïarsk: Souvenirs d'une mission. Paris: Institut géographique de Paris, Ch. Delagrave.

- Bernštam 1990** = Татьяна Александровна Бернштам, Христианизация в этнокультурных процессах финно-угорских народов Европейского Севера и Поволжья (сравнительное обобщение). – Современное финно-угроведение. Опыт и проблемы. Отв. ред. Ольга Михайловна Фишман. Ленинград: Государственный музей этнографии народов СССР, с. 133–140.
- Bogomolova 1998** = Как молния в ночи... Кузедбай Герд. Жизнь. Творчество. Эпоха. Сост. Зоя Алексеевна Богомолова. Ижевск: Издательство Удмуртского университета.
- Brennan, James F. 1987.** Enlightened Despotism in Russia: The Reign of Elisabeth 1741–1762. New York: Peter Lang.
- Bunja 1995** = Михаил Иванович Буня, В. Г. Короленко в Удмуртии. Ижевск: Удмуртия.
- Carr, Edward Hallett 1970 [1959].** Socialism in One Country 1924–1926. (A History of Soviet Russia 2.) Harmondsworth: Penguin.
- De Weese, Devin 1980.** Religious affiliation in their ethnic context among the Finno-Ugric peoples of the Volga-Ural region. – Ural-Altaische Jahrbücher, kd 52, lk 109–126.
- Dimanštein 1933** = Семен Маркович Диманштейн, Большеви́стский отпор национализму. – Революция и национальности, № 4, с. 1–13.
- Domokos, Péter 1975.** Az udmurt irodalom története. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Fjodorov 1998** = Владимир Федоров, Встречи на Соловках. Из воспоминаний узника. – Как молния в ночи... Кузедбай Герд. Жизнь. Творчество. Эпоха. Сост. Зоя Алексеевна Богомолова. Ижевск: Издательство Удмуртского университета, с. 131–132.
- Forsyth, James 1992.** A History of the Peoples of Siberia: Russia's North Asian Colony 1581–1990. Cambridge–New York–Port Chester–Melbourne–Sydney: Cambridge University Press.
- Geraci, Robert 2000.** Ethnic minorities, anthropology, and Russian national identity on trial: The Multan case, 1892–96. – The Russian Review, kd 59, nr 4, lk 530–554.
<https://doi.org/10.1111/0036-0341.00140>
- Gerd 1929** = Кузедбай Герд, Вотятская художественная литература. – Сборник Ленинградского общества исследователей культуры финно-угорских народностей (ЛОИКФУН). Исследования и материалы по финноугроведению. Вып. 1. Ред. Вячеслав Александрович Егоров. Ленинград: ЛОИКФУН, с. 19–30.
- Gerd 1998a** = Надежда Антоновна Герд, Воспоминания о моем муже, удмуртском поэте. – Фома Кузьмич Ермаков, Современники о Кузедбае Герде. Ижевск: Ижевский полиграфический комбинат, с. 22–42.
- Gerd 1998b** = Николай Герд, Судьба поэта. – Как молния в ночи... Кузедбай Герд. Жизнь. Творчество. Эпоха. Сост. Зоя Алексеевна Богомолова. Ижевск: Издательство Удмуртского университета, с. 671–675.
- Griškina 1994** = Маргарита Владимировна Гришкина, Удмурты. Этюды из истории IX–XIX вв. Ижевск: Удмуртия.
- Griškina 2004** = Маргарита Владимировна Гришкина, Присоединение Удмуртии к Российскому государству. – История Удмуртии. Конец XV – начало XX века. Гл. ред. Кузьма Иванович Куликов. Ижевск: Удмуртский институт истории, языка и литературы, с. 17–53.

- Ivanova 1993** = Маргарита Григорьевна Иванова, Истоки удмуртского этногенеза. – Удмурты. Историко-этнографические очерки. Ред. Владимир Владимирович Пименов. Ижевск: Удмуртский институт истории, языка и литературы, с. 20–28.
- Jakovlev 1924** = Иван Васильевич Яковлев, Основные правила вотского правописания. Справочник для вотских редакторов, литературных работников, корреспондентов, народных учителей и прочих лиц, имеющих дело с вотским письмом. Казань: Удкнига.
- Jegorov 1929** = Василий Григорьевич Егоров, О проведении национальной политики в Вотской области. Ижевск.
- Jermakov 1988** = Фома Кузьмич Ермаков, Удмуртский поэт и ученый. Очерк. Ижевск: Удмуртия.
- Južakov 1895** = Сергей Николаевич Южаков, Из современной хроники. – Русское богатство, № 6, с. 155–161.
- Kappeler, Andreas 1982.** Russlands erste Nationalitäten. Das Zarenreich und die Völker der Mittleren Wolga vom 16. bis 19. Jahrhundert. (Beiträge zur Geschichte Osteuropas 14.) Köln–Wien: Böhlau.
- Kappeler, Andreas 1994.** La Russie, empire multiethnique. (Cultures et sociétés de l'Est 20.) Tlk Guy Imart. Paris: Institut d'études slaves.
- Katkendid 1927** = Выдержки из постановлений плановых совещаний ОбОНО на 1926–1927 учебный год. – Просвещение удмуртов. Сборник материалов по вопросам строительства вотского просвещения. Вып. I. Ижевск: Удкнига, с. 58–62.
- Klestov 1990** = Игорь К. Клестов, Русско-удмуртские взаимоотношения начала 30-х гг. XX века в свете общих закономерностей феномена нации. – Удмурты. (Народы Советского Союза 4.) Москва: Институт этнологии и антропологии им. Н. Н. Миклухо-Маклая, с. 116–129.
- Kolarz, Walter 1956.** Die Nationalitätenpolitik der Sowjetunion. Frankfurt am Main: Europäische Verlagsanstalt.
- Kosven 1931** = Марк Осипович Косвен, Распад родового строя у удмуртов. – На удмуртские темы. (Ученые записки Научно-исследовательского института народов Советского Востока 2.) Москва: Центриздат, с. 5–35.
- Krassilnikov jt 1935** = И. Красильников, Д. Морозов, И. Миронов, Вопросы коренизации в Удмуртии. – Революция и национальности, № 8, с. 25–30.
- Kulikov 1990** = Кузьма Иванович Куликов, Лудорвайское дело и коллективизация в Удмуртии. – Удмурты. (Народы Советского Союза 4.) Москва: Институт этнологии и антропологии им. Н. Н. Миклухо-Маклая, с. 70–115.
- Kulikov 1991** = Кузьма Иванович Куликов, Первое удмуртское научное общество Бöляк (соседство) и археологические исследования в Удмуртии в период его деятельности. – Исследования по средневековой археологии лесной полосы Восточной Европы. Ред. Маргарита Григорьевна Иванова. Ижевск: Удмуртский институт истории, языка и литературы, с. 4–13.
- Kulikov 1995** = Кузьма Иванович Куликов, Политические взгляды Кузубая Герда. – Финноугроведение, № 2, с. 72–91.
- Kulikov 1997** = Кузьма Иванович Куликов, Дело СОФИН. Ижевск: Удмуртский институт истории, языка и литературы.

- Kulikov 1998** = Кузьма Иванович Куликов, Тайна одного письма Кузубая Герда. – Как молния в ночи... Кузубай Герд. Жизнь. Творчество. Эпоха. Сост. Зоя Алексеевна Богомолова. Ижевск: Издательство Удмуртского университета, с. 199–205.
- Kuznetsov 1994** = Николай Спиридонович Кузнецов, Из мрака. Ижевск: Издательство Удмуртского университета.
- Kuvšinova 1990** = Роза Андреевна Кувшинова, Кузубай Герд: годы в неволе. – Удмуртская правда 16. VI, с. 3.
- Lallukka, Seppo 1990**. The East Finnic Minorities in the Soviet Union: An Appraisal of the Erosive Trends. (Suomalaisen tiedeakatemia toimituksia B 252.) Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia.
- Laran, Michel; Saussay, Jean 1975**. La Russie ancienne: IXe–XVIIe siècles. (Collection Documents pour l'Histoire des Civilisations.) Paris: Masson.
- Ligenko 1991** = Нелли Павловна Лигенко, Крестьянская промышленность Удмуртии в период капитализма (60–90-е гг. XIX в.). Ижевск: Удмуртский институт истории, языка и литературы.
- Lintrop, Aado 2003**. Udmurdi usund. (Eesti Rahva Muuseumi sari 5.) Tartu: Eesti Rahva Muuseum.
- Lorija 1998** = Елена Лория, Карельская Катень. – Как молния в ночи... Кузубай Герд. Жизнь. Творчество. Эпоха. Сост. Зоя Алексеевна Богомолова. Ижевск: Издательство Удмуртского университета, с. 151–153.
- Luprov 1999 [1899]** = Павел Николаевич Луппов, Христианство у вотяков со времени первых исторических известий о них до XIX века. Санкт-Петербург: Типо-лит. М. П. Фроловой.
- Makarov 1995** = Леонид Дмитриевич Макаров, Славяно-русское заселение бассейна р. Вятки и исторические судьбы удмуртов вятской земли в XII–XVI веках. – Материалы по истории Удмуртии (с древнейших времен и до середины XIX в.). Отв. ред. Лев Анатольевич Наговицин. Ижевск: Удмуртский институт истории, языка и литературы, с. 80–107.
- Matorin 1931** = Николай Михайлович Маторин, Современный этап и задачи советской этнографии. – Советская этнография, № 1–2, с. 3–38.
- Nasibullin 1997** = Риф Шахрисламович Насибуллин, Камсьӧр удмуртъӧс. – Инвожо, № 2, с. 11–14.
- Nikitina 1993a** = Галина Аркадьевна Никитина, Сельская община бускель в пореформенный период (1861–1900). Ижевск: Удмуртский институт истории, языка и литературы.
- Nikitina 1993b** = Галина Аркадьевна Никитина, Община. – Удмурты. Историко-этнографические очерки. Ред. Владимир Владимирович Пименов. Ижевск: Удмуртский институт истории, языка и литературы, с. 165–185.
- Nikitina 1998** = Галина Аркадьевна Никитина, Удмуртская община в советский период. Ижевск: Удмуртский институт истории, языка и литературы.
- Nolde, Boris 1953**. La formation de l'Empire russe: Études, notes et documents 1.–2. kd. Paris: Institut d'études slaves.
- Opõt 1982** = Опыт совершенствования алфавитов и орфографии языков народов СССР. Отв. ред. Кенесбай Мусаевич Мусаев. Москва: Наука.

- Ozerov 1940** = Прокофий Васильевич Озеров, Мари в крестьянском восстании 1842 года в Поволжье. – Вопросы истории, языка, литературы и фольклора мари. (Труды 2.) Йошкар-Ола: Марийский научно-исследовательский институт социалистической культуры, с. 29–65.
- Pavlov 1968** = Никифор Павлович Павлов, Удмуртский комиссариат. – Записки УдНИИ, № 20, с. 63–90.
- Perevoštšikov 1995** = Андрей Петрович Перевошиков, Ижевск. Экономико-географический и социальный очерк. Ижевск: Удмуртия.
- Pessikina 1950** = Екатерина Ивановна Песикина, Народный комиссариат по делам национальностей и его деятельность в 1917–1918. Москва: Высшая партшкола.
- Pipes, Richard 1964**. The Formation of the Soviet Union: Communism and Nationalism 1917–1923. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Raeff, Marc 1971**. Imperial Russia 1682–1825: The Coming of Age of Modern Russia. (Borzoï History of Russia 4.) New York: Alfred A. Knopf.
- Riasanovsky, Nicholas V. 1998**. Histoire de la Russie, des origines à 1996. 4. tr. Tlk André Berelowitch. Paris: Laffont.
- Russkih, Russkih 1931** = П. М. Русских, П. Я. Русских. Русско-удмуртский словарь. 2-е изд., испр. и доп. Москва: Центриздат.
- Sadakov 1949** = Михаил Андрианович Садаков, Участие удмуртов в крестьянской войне под руководством Пугачева (1773–1775 гг.) – Записки УдНИИ, № 11, с. 3–33.
- Sadikov 2001** = Ранус Рафикович Садиков, Поселения и жилища закамских удмуртов (материальный и духовный аспекты). Уфа: Гилем.
- Safin jt 2019** = Фаиль Габдуллович Сафин, Эльвира Анваровна Мухтасарова, Айгуль Ильясова Халиулина, Этнодемографические и языковые проблемы удмуртского населения в Башкортостане. – Вестник удмуртского университета, Т. 29, вып. 4, с. 660–668.
- Shkliaev, Aleksandr; Toulouze, Eva 2001**. The mass media and the national question in Udmurtia in the 1990s. – Nationalities Papers, kd 29, nr 1, lk 97–108.
<https://doi.org/10.1080/00905990120050811>
- Sitdikova 1990** = Л. А. Ситдикова, Коренизация государственного аппарата в Удмуртии – один из путей решения национального вопроса. – Удмурты. (Народы Советского Союза 4.) Москва: Институт этнологии и антропологии им. Н. Н. Миклухо-Маклая, с. 35–49.
- Slezkine, Yuri 1994**. Arctic Mirrors: Russia and the Small Peoples of the North. Ithaca, New York: Cornell University Press.
- Škljajev 1973** = Александр Григорьевич Шкляев, О развитии социалистического реализма в удмуртской литературе конца 20-х – начала 30-х годов. – Об удмуртском фольклоре и литературе. Вып. 1. Отв. ред. Петр Кириллович Поздеев. Ижевск: УдНИИ при С.М. УдАССР, с. 156–171.
- Škljajev 1979** = Александр Григорьевич Шкляев, На подступах к реализму. Удмуртская литература, литературное движение и критика в 1917–1934 гг. Ижевск: Удмуртия.
- Škljajev 1987** = Александр Григорьевич Шкляев, Удмуртская литература в 1917–1929 гг. – История удмуртской советской литературы. Т. I. Отв. ред. Василий

- Михайлович Ванюшев, Н. Н. Воробьева, Софья Мосесовна Хитарова. Устинов: Удмуртия.
- Škljajev 1993** = Георгий Кузьмич Шкляев, Удмурты после Октябрьской революции. – Удмурты. Историко-этнографические очерки. Ред. Владимир Владимирович Пименов. Ижевск: Удмуртский институт истории, языка и литературы, с. 41–52.
- Škljajeva 1984** = Людмила Федоровна Шкляева, О привлечении старой интеллигенции Удмуртии к социалистическому строительству в 1917–1927 гг. – Вопросы истории и культуры Удмуртии. Ред. Л. Ф. Шкляева, Агафон Николаевич Вахрушев, Маргарита Владимировна Гришкина. Ижевск: УдНИИ при С. М. УдАССР, с. 75–94.
- Škljajeva 1991** = Людмила Федоровна Шкляева, Формирование советской интеллигенции в Удмуртии 1917–1927. Ижевск: Удмуртия.
- Zahharova 1997** = Мултанское дело: библиографический указатель. Сост. Ангелина Васильевна Захарова. Ижевск: Национальная библиотека Удмуртской Республики.
- Zahidullin, Ildus 1997**. La conversion à l'orthodoxie des Tatars de la région Volga-Oural aux XVIIe-XVIIIe siècles, et ses causes économiques et sociales. – L'Islam de Russie: Conscience communautaire et autonomie politique chez les Tatars de la Volga et de l'Oural depuis le XVIIIe siècle. Toim Stéphane A. Dudoignon, Damir Is'haqov, Rafyq Mohammatshin. Paris: Maisonneuve et Larose, lk 27–64.
- Zujeva-Izmailova 1998** = Анна Сергеевна Зуева-Измайлова, Удмуртская литература в контексте языческих и христианских традиций. Москва: Институт мировой литературы им. А. М. Горького.
- Žuikov jt 1931** = Семён Прокопьевич Жуйков, Р. М. Поторочин, Антон Захарович Ларионов, Учебник удмуртского языка. Научно-методическим советом обоно допущен для школ повышенного типа и кружков. Ижевск: УдГиз.
- Tšernõhh 2017** = Александр Васильевич Черных, Удмурты Перми: История и культура. Санкт-Петербург: Маматов.
- Vahrušev 1988** = Василий Максимович Вахрушев, Удмуртская лексикография. Ижевск: Удмуртия.
- Vassiljeva 1992** = Ольга Ивановна Васильева, Выдвиженство и коренизация аппарата в Удмуртии в году предвоенных пятилеток. – Из истории общественно-политической жизни Урала в XX в. Отв. ред. А. В. Яковлев. Ижевск: Удмуртский институт истории, языка и литературы, с. 1–29.
- Verner 1998** = Людмила Вернер, Над пропастью во лжи. – Как молния в ночи... Кузубай Герд. Жизнь. Творчество. Эпоха. Сост. Зоя Алексеевна Богомолова. Ижевск: Издательство Удмуртского университета, с. 225–228.
- Votjaki 1926** = Вотяки. Сборник по вопросам экономики, быта и культуры вотяков. Кн. 1. Ред. Кузубай Герд, Василий Петрович Налимов. Москва: Центральное издательство народов Союза ССР.
- Wichmann, Yrjö 1893**. Wotjakische sprachproben. I. Lieder, Gebete und Zaubersprüche. – Suomalais-Ugrilaisen Seuran Aikakauskirja. Journal de la Société finno-ougrienne, kd 11, lk I–XX, 1–200.

Eva Vingiano de Pina Martins (Toulouse) (sünd 1956), dr. hab., fennougristika professor, Institut national des langues et civilisations orientales (INALCO, Pariis); Tartu Ülikooli etnoloogia osakonna teadur (Ülikooli 16, 51003 Tartu), evatoulouse@gmail.com

Udmurts and Russians: Interethnic relations up to the Second World War

Keywords: Udmurts, colonization, Russian rule, Christianization, *korenizatsiia*, repression

This article reflects on the history of the Udmurts and their relations with Russians from the late Middle Ages to the mid-20th century: how contacts with Russians developed before the incorporation of the Kazan khanate into Muscovy and what it meant for the smaller peoples who became part of the emerging Russian Empire. Special attention is paid to the process of Evangelization and its consequences, including the migration of many villagers to regions less exposed to Russian interference. I trace how Russian eastward migration led to a problematic, although not yet conflictual coexistence. I focus especially on the Soviet period, which was marked by contradictions: an initial period, during which the interests of smaller communities were genuinely acknowledged by the central authorities, was followed by a later phase, during which attempts to promote indigenous culture were treated as expressions of dangerous nationalism and repressed. As a result, by the end of the first half of the 20th century, the Udmurt intelligentsia had been almost completely destroyed following a tragic, staged process during which most of its main representatives were arrested and accused of separatism and seeking to bring the Finno-Ugric regions of central Russia under Finnish protectorate. Moreover, the fear of defending one's culture persisted for decades, paralyzing the principal potential forces in the region.

Eva Vingiano de Pina Martins (Toulouse) (b. 1956), Dr. habil., Institut national des langues et civilisations orientales, Professor of Finno-Ugric Studies (INALCO, Paris); University of Tartu, Department of Ethnology, Researcher (Ülikooli 16, 51003 Tartu), evatoulouse@gmail.com